

SLOVANSKA IN SLOVENSKA INTERLINGVISTIKA TER PROBLEMATIKA LINGVOKONSTRUIRANJA V ZGODOVINI SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Zaradi znanih zgodovinskih vzrokov (politično upravná neopredeljenost, popularnost vseslovanskih idej ipd.) so težave pri opredeljevanju načina oblikovanja in razvoja enotnega slovenskega knjižnega jezika včasih pripeljale do tega, da se je med Slovenci ob koncu 18. stoletja, v 19. stoletju in občasno celo v 20. stoletju pojavilo več projektov in predlogov za reformiranje jezika, ki je potekalo predvsem v smeri od lastnega maternege jezika preko imaginarnega »južnoslovanskega« (»ilirskega«) k vseslovanskemu. V devetdesetih letih 18. stoletja so idejo jezikovnega združenja širili G. Sapel, B. Kumerdej, v 19. stoletju je imel pri projektu slovenskega ustvarjanja umetnih jezikov (*lingvokonstruiranja*) vodilno vlogo M. Majar (do takrat pa B. Raič in R. Razlag ter kasneje O. Caf, Matvej A. Lamurskij, tj. Matej Ternovec, idr.), na prelomu stoletja pa S. Škrabec. Ideja je segla v prvo polovico 20. stoletja z lokalnimi eksperimenti ter oblikovanim slovenskim knjižnim jezikom »Črtomýrova«, tj. Milana Kureta, ipd. Vse to so dejstva iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika; čeprav morda obrobna, vendarle pričajo o edinstvenosti razvoja v okviru enega jezika. Hkrati omenjeni projekti in predlogi predstavljajo predmet preučevanja slovenske interlingvistike – discipline, ki sicer nikoli ni bila uradno priznana in potrjena, pa kljub temu njen obstoj ni vprašljiv, še posebej, če jo kot avtonomno sestavino umestimo v okvir slovanske interlingvistike, tj. discipline, ki je usmerjena na preučevanje vprašanj jezikovnega zbliževanja Slovanov (reformne knjižnih jezikov, projekti vseslovanskih umetnih jezikov, tako lokalnih kot tudi globalnih, itd.). V tem smislu mora biti preučevano gradivo ocenjeno z vidika nastanka norm slovenskega knjižnega jezika v vseh njegovih zvrstnih različicah.

interlingvistika, aposteriorizacija, apriorizacija, umetni jeziki, slavistika, zgodovina slovenskega knjižnega jezika, (vse)slavizacija

For familiar historical reasons (political administrative independence, the popularity of pan-Slav ideas, etc.), difficulties with defining the way in which a unified Slovene standard language should be formed and develop have at times – such as in the late 18th century, in the 19th century and even on occasion in the 20th century – led to numerous projects and proposals for the reform of the language, following a path from the mother tongue through an imaginary 'South Slav' or 'Illyrian' language to a pan-Slav language. In the 1890s, the idea of linguistic union was disseminated by Sapel and Kumerdej, while in the 19th century, the leading role in Slovene projects for the creation of artificial languages was played by Majar (prior to that by Raič and Razlag, later by Caf, Matvej Lamurskij, i.e. Matej Ternovec, and so on) and at the turn of the century by Škrabec. The idea survived into the first half of the 20th century in local experiments and the formation of standard Slovene – for example by 'Črtomýrov', i.e. Milan Kuret, etc. All this data from the history of the Slovene standard language is perhaps of marginal importance, but bears witness to the uniqueness of development within a single

language. At the same time, these projects and proposals represent a field of research for Slovene interlinguistics – a discipline that has not yet been officially recognised, but which nevertheless exists, especially if we place its autonomous elements within the framework of Slavic interlinguistics, i.e. the discipline directed towards research into questions of Slav linguistic harmonisation (reform of standard languages, local and global projects involving pan-Slav artificial languages, etc.). In relation to this the researched material must be evaluated from the point of view of the appearance of norms in standard Slovene and all its functional varieties.

interlinguistics, a posteriori approach, a priori approach, artificial language, Slavic studies, history of the Slovene standard language, (pan) Slavisation

1 O vsebini in zakonitostih interlingvistike

Interlingvistika je povezana s premagovanjem jezikovnih ovir ter se ukvarja s preučevanjem vprašanja mednarodne (transetnične) jezikovne komunikacije, kar obsega dvoje:

1. iskanje bodisi živih bodisi neživih nacionalnih jezikov, ki bi lahko prevzeli vlogo mednarodnih jezikov,
2. zavestno, tj. umetno ustvarjanje takih jezikov.

Termin *interlingvistika* se je pojavil v francoščini kot *interlinguistique* leta 1911 (J. Meysmans), čeprav segajo začetki te discipline, ki se odražajo predvsem v ustvarjanju umetnih jezikov (lingvokonstruiranje) ali njihovem načrtovanju (lingvoprojektiranje) globoko v srednji vek: od takrat pa vse do sedemdesetih let 20. stoletja je bilo na svetu ustvarjeno več kot 900 jezikovnih projektov univerzalnega, svetovnega, mednarodnega jezika (podatke o teh projektih gl. v enciklopedičnem priročniku Duličenko 1990a).

Začetke teoretičnega osmišljanja problema interlingvistike najdemo že pri R. Descartesu (17. stoletje), medtem ko se možnost praktičnega preverjanja rezultatov zavestnega ustvarjanja mednarodnih umetnih jezikov ponudi šele s pojavom in razširjanjem tovrstnih jezikov, kot sta volapik (1879) in esperanto (1887) (gl. Kuznecov 1987).

Načrtovanje umetnih jezikov predvideva zavestno oblikovanje jezikovnega sistema ali – kadar gre le za določeno stopnjo reformiranja nekega nacionalnega jezika – njegovega podsistema, medtem ko ustvarjanje umetnega jezika v interlingvistiki poteka praviloma v dveh smereh:

1. posamezni leksikalni in slovnični elementi se oblikujejo poljubno, so izmišljeni, kar pomeni, da niso povezani z nobenim živim etničnim jezikovnim materialom; v tem primeru se zakonitosti jezikovnih sistemov pa tudi tovrstni jezikovni projekti imenujejo *apriorni*,

2. če posamezne jezikovne enote temeljijo na nekem konkretnem etničnem jezikovnem materialu, se ti jezikovni projekti imenujejo *aposteriorni*.

Odvisno od namena avtorjev jezikovnih projektov imajo lahko ti v primeru, da so namenjeni vsesplošni rabi, globalni karakter, oziroma regionalni v primeru, če

vključujejo le določeno kulturno-jezikovno območje, npr. evropsko ali le njegov del (prim. Duličenko 1983: 3–20). Za nas so zanimivejši drugi.

Iz zgodovine interlingvistike so znani poskusi oblikovanja umetnih jezikov na osnovi določenega jezikovnogenetičnega materiala. Tako so v esperantu sintetizirani elementi romanskega, germanskega pa tudi slovanskega izvora, zato ta jezik lažje razumemo v Evropi. Potekajo pa tudi poskusi na bolj omejenem gradivu; tako se pojavljajo vseromanski in vsegermanski jezikovni projekti.

2 Slovanska interlingvistika

V slovanskem svetu že dolgo potekajo poskusi oblikovati vseslovanski ali med-slovanski jezik. To dejstvo narekuje, da v okviru splošne interlingvistike ločimo posebno poddisciplino, in sicer *slovansko interlingvistiko*, začetki katere – če kot referenčno točko upoštevamo prve poskuse za oblikovanje vseslovanskega jezika – segajo v 16. stoletje ali se nanašajo celo na jezikoslovno dejavnost bratov Cirila in Metoda.

Osnovni predmet zanimanja slovanske interlingvistike, o nujnosti konstituiranja katere sem pisal v osemdesetih letih (gl. Duličenko 1989a: 71–90), predstavlja vse-slovanski jezik. Reševanje teoretičnih in praktičnih vprašanj splošnega komunikacijskega sredstva se v slovanski interlingvistiki izvaja na osnovi slovanskega jezikovnega materiala, s tem da je končni produkt tega zavestnega jezikovnega ustvarjanja oziroma planiranja namenjen izključno med-slovanski rabi. Dodajmo še, da med kompetence slovanske interlingvistike sodi tudi preučitev reform, povezanih z oblikovanjem ali izpopolnjevanjem etničnega knjižnega jezika. Tako reformiranje (kot enkratni proces) kot tudi normalizacija (kot stalni proces v razvoju knjižnega jezika) neposredno povezujeta interlingvistiko s samo lingvistiko. Interlingvistika torej ni neka »revna sorodnica« na periferiji vede o jeziku, temveč organsko naravno nadaljevanje lingvistike v smeri njenega gibanja k večjemu jezikovnemu abstrahiranju prav preko knjižnega jezika (podrobneje o tem gl. Duličenko 1989b: 47–61, 1995: 39–55).

Tako reformiranje kot tudi normalizacija etničnega knjižnega jezika nista nič drugega kot običajen lingvistični proces aposteriorizacije, ki ga sestavljajo:

1. zavestna sistematizacija leksikalnih, besedotvornih in slovničnih elementov oziroma njihovo normiranje,
2. »popravljanje« teh elementov,
3. njihova odstranitev,
4. njihova zamenjava,
5. uvajanje novih elementov ipd.

Prav ta proces je mogoče aplicirati na zgodovino kateregakoli knjižnega jezika. Uporaba načel aposteriorizacije v teoriji in zgodovini knjižnega jezika si po mojem mnenju zasluži posebno pozornost: ponuja namreč možnost, da na novo pogledamo

na nekatere strani fenomena, ki se imenuje knjižni jezik (o teoretičnih vidikih problema gl. Duličenko 1990b: 10–28). V spodnji tabeli je prikazano zavestno interlingvistično ustvarjanje jezika aposteriornega tipa, ki postopoma prehaja v aposteriorizacijo (tj. v reformiranje in normalizacijo) knjižnega jezika. (Tej temi sem se posvetil v referatu *Nekotorye soobraženija o perspektivah lingvistiki posle XX veka* na konferenci *Lingvistika na ishode XX veka: itogi i perspektivy*, ki je potekala februarja 1995 na moskovski univerzi; gl. Duličenko 1996: 124–131.)

Tabela 1

MUJ-II	←	rezultat nadjezikovnega konstruiranja – apriorizacija (4. stopnja)	interlingvistika
MUJ-I	←	rezultat medjezikovnega konstruiranja – aposteriorizacija (3. stopnja)	
EKJ	←	rezultat znotrajjezikovnega konstruiranja – aposteriorizacija (2. stopnja)	normativna lingvistika
EJ	←	rezultat stihijsko-zavestnega ustvarjanja jezika (1. stopnja)	opisna lingvistika

jezikovna horizontala

Legenda: MUJ – mednarodni umetni jezik, EKJ – etnični knjižni jezik, EJ – etnični jezik (npr. slovenski, ruski ipd.).

Po vertikali se stopnje gibljejo v smer popolnoma racionalno ustvarjenega jezika (4. stopnja), medtem ko se 3. in 2. stopnja opirata na realno človeško jezikovno izkušnjo in se razlikujeta le po stopnji jezikovne abstrakcije: MUJ-I nastaja na osnovi sorodnih jezikov (medjezikovna raven), EKJ pa na osnovi govorov in dialektov nekega jezika (znotrajjezikovna raven). Na desni strani tabele so navedene discipline oziroma smeri, na katere se posamezni modeli nanašajo.

Posebej zanimivo in pomembno se zdi, da si podrobneje ogledamo nekatere točke v zgodovini razvoja slovenskega knjižnega jezika z vidika slovanske interlingvistike.

3 Ustvarjanje vsesvetovnih jezikov pri južnih Slovanih in slovenska interlingvistika

Slovani v nekdanji Jugoslaviji so se z idejo vsesvetovnega, mednarodnega jezika ukvarjali od sredine 19. stoletja, kar je nazorno prikazano v tabeli 2.

Tabela 2: Projekti in predlogi južnih Slovanov za oblikovanje vsesvetovnih ali mednarodnih umetnih jezikov neslovanskega značaja (19. stoletje – sredina 20. stoletja) (po podatkih iz knjige A. D. Duličenka *Meždunarodnye vspomogatel'nye jazyki*, Tallinn 1990)

	Čas	Jezikovni projekt (lingvonim)	Avtor	Vrsta jezikovnega projekta	Kraj nastanka
1.	1848	Pangraphie	Stjepan Ivičević	pasigrafija	Hrvaška/Dunaj
2.	1859	Pasigraphie	Mojsije Paić	številčna pasigrafija	Srbija/Zemun (Semlin)
3.	1870	Universal-Dolmetsch	Jurij Humar/Holmar	apriorno-filozofski projekt	Slovenija
4.	1886	Sprachwissenschaftliche Kombinatorik	Juraj Bauer	apriorni projekt, reforma volapika	Hrvaška/Zagreb (Agram)
5.	1888	Spelin	Juraj Bauer	apriorni projekt	Hrvaška/Zagreb (Agram)
6.	1908–1910	Eulalia	Stanislav Škrabec	aposteriorni projekt na latinski osnovi	Slovenija
7.	1919–1922	Amiana	Petar E. Stojan	aposteriorni projekt	Srbija/Kragujevac (← Rusija/SSSR)
8.	zač. 20 st.?	Audi	(Anton Ertl?)	številčna pasigrafija	Slovenija/Maribor
9.	1923	Babilonska uganka	Anton Ertl	pasigrafija	Slovenija/Maribor
10.	1935	Internasional	Pavle Mitrović	aposteriorni projekt	Bosna/Sarajevo
11.	1941	Rodis	Viktor Margetić	pasigrafija, vsesvetovna pisava	Hrvaška/Split
12.	1947	Inter-Sistemat	Pavle Mitrović	aposteriorni projekt	Bosna/Sarajevo
13.	1965	Liberanto	Emil Kotar	aposteriorni projekt (romanski)	Slovenija/Ljubljana
	Bosna				2
	Srbija				2
	Slovenija				5
	Hrvaška				4

Iz tabele je razvidno, da so bili v tem prostoru v 19. stoletju popularni apriorni jezikovni projekti, medtem ko doba aposteriornih nastopi šele v začetku 20. stoletja s projektom *Eulalia* slovenskega jezikoslovca Stanislava Škrabca. Če se osredotočimo na aktivnosti Slovencev, vidimo, da je v 19. stoletju od petih jezikovnih projektov avtor enega (po strukturi apriornega) Slovenec, medtem ko so do sredine

20. stoletja od 8 znanih jezikovnih projektov avtorji polovice le-teh prav Slovenci. Dva (apriorna) od teh projektov predstavljata odmev interlingvističnih idej prejšnjih stoletij, druga dva – *Eulalia* Stanislava Škrabca in *Liberanto* Emila Kotarja – pa sta aposteriorna in temeljita predvsem na gradivu romanskega izvora; pri slednjem gre za tipičen vzorec medromanskega tipa jezikovnega projekta. Takó je zanimanje Slovencev za ustvarjanje umetnih jezikov, usmerjeno v prihodnost in v globalnem merilu, očitno.

4 Ustvarjanje vseslovanskih jezikov pri južnih Slovanih in vloga Slovencev v tem procesu

Poglejmo, kako so se pri ustvarjanju vseslovanskega jezika odrezali Slovenci. V spodnji tabeli so najprej prikazani vsi doslej znani projekti za oblikovanje vseslovanskega jezika.

Tabela 3: Projekti vseslovanskih jezikov v zgodovini slovanske (in slovenske) interlingvistike (16. stoletje – sredina 20. stoletja) (po podatkih iz knjige A. D. Duličenka *Meždunarodnye vspomogatel'nye jazyki*, Tallinn 1990)

	Čas	Jezikovni projekt (lingvonim)	Avtor	Kraj
16. st.				
1.	1583	Slovignsky/slouignisky iazik	Šime Budinić	Hrvaška//Rim
17. st.				
2.	1657–1666	Руски језик	Juraj Križanić	Hrvaška//Rusija
18. st.				
3.	1790	[]	G. Sapel	Slovenija
4.	1793	[]	Blaž Kumerdej	Slovenija
5.	1796	[ОПШТИ СЛОВЕНСКИ језик]	Stefan Stratimirović	Srbija
19. st.				
6.	1807	[Wspólny język słowiański]	Samuel Linde	Poljska
7.	1826	Lingua slavica universalis	Joann Herkel	Slovaška//Budimpešta
8.	1847–1849	Sveslavjanski jezik	Matija Ban	Srbija/Hrvaška/Beograd, Dubrovnik
9.	1850	Vseslavjanski jezik	Jakob Radoslav Razlag	Slovenija //Gradec
10.	1853	Sveslavenski jezik	Božidar (Matija) Raić/Raič (Reich)	Slovenija //Zagreb
11.	1863–1865	Узајемни славјански језик	Matija Majar	Slovenija //Praga

12.	≈1872	[Vseslovanski jezik]	Oroslav Caf	Slovenija
	20. st.			
13.	1907	Neuslawisch	Ignác Hošek	Češka/Kroměříž
14.	1912	Slavina (Slovanské esperanto)	Josef Konečný	Češka/Praga
15.	1912	Slovanština	Edmund Kolkop	Češka/Jevíčko
16.	1913–1916	[]	Petr Stojan, D. Čupovskij	Rusija/Petrograd
17.	1920	Slavski jezik	B. Holý	Češka/Nové Město nad Metují (Mezlesí)
18.	1940	Свѣслав (Свѣсловенски језик)	Č. Đurđević	Srbija/Beograd
19.	194...?	Slovan	A. E. Zidek	ZDA
20.	1954–1958	Mežduslavjanski jezik	Ladislav Podmele e. a.	Češka/Praga
21.	20. st.	Slawsky	?	Anglija

Kot kažejo podatki iz tabele, je bilo od 16. do sredine 20. stoletja oblikovanih 21 projektov vseslovanskega jezika v različnih stopnjah (številka ni dokončna; o vseslovanskih projektih od konca 20. do začetka 21. stoletja, ki jih je mogoče najti na svetovnem spletu, gl. Berger 2004: 19–28). Poljaki in Slovaki so oblikovali le po en projekt vseslovanskega jezika, Hrvati dva, Srbi tri, Čehi pet in Slovenci šest – najbolj aktivni pri oblikovanju umetnega jezika na osnovi slovanskega materiala so bili torej Čehi in Slovenci.

Slovenci so svoj interes za uresničenje vseslovanske ideje v jezikovnem smislu pokazali že ob koncu 18. stoletja s Saplovim in Kumerdejevim jezikovnim projektom. V 19. stoletju v obdobju narodnega prebujenja, ko se je ostro izpostavilo vprašanje pisnega knjižnega jezika posameznega naroda, so se Slovenci spet izkazali kot najbolj iniciativni, saj so izdelali štiri od sedmih vseslovanskih projektov. Čeprav te številke niso dokončne, pa je vodilna vloga Slovencev v tovrstnih projektih zelo očitna. Naj poudarim, da je imel ključno vlogo pri oblikovanju teoretičnih vprašanj vseslovanskega jezika Matija Majar z izdajanjem *Slovana*, v katerem se je (v letih 1873–1875) posvečal tej problematiki, ter z izdajo dela *Vzajemni slovanski jezik* (1863–1865), v katerem je intuitivno uporabil nekatere zakonitosti interlingvistične aposteriorizacije (o tem gl. Duličenko 1992: 431–444).

Nasprotno pa v šestih projektih vseslovanskega jezika, ki so nastali v prvi polovici 20. stoletja in pri katerih so imeli vodilno vlogo Čehi, Slovenci ne sodelujejo več, kar očitno dokazuje, da je vseslovanska jezikovna ideja Slovence zanimala predvsem pred in v obdobju narodnega preporoda. V sedemdesetih letih 19. stoletja, ko se je norma enotnega slovenskega knjižnega jezika že stabilizirala in ko se je začel razvijati že enotni knjižni jezik, je ideja začela usihati, čeprav popolnoma ni izginila (gl. Toporišič 1967, 1992; Orožen 1996, 2003; Vidovič Muha 2000; Duličenko 1998: 98–104, 2005: 201–202).

Slovenci so torej v znanosti prispevali najmanj 11 od 34 projektov vsesvetovnega umetnega jezika, predstavljenih v tabelah 2 in 3, kar je tretjina vseh južnoslovanskih projektov. Pet od teh projektov ne temelji na slovanskem jezikovnem materialu, šest pa jih je vezanih prav nanj. Nezanemarljiva vloga Slovencev pri interlingvističnem ustvarjanju umetnih jezikov dovoljuje, da lahko v okviru interlingvistike govorimo o posebni smeri – o *slovenski interlingvistiki*. V nadaljevanju bo prikazano, da slovenska interlingvistika ne zajema le poskusov oblikovanja vsesvetovnega ali vseslovanskega jezika.

5 Uporaba interlingvističnih načel aposteriorizacije v zgodovini slovenskega knjižnega jezika

5.1 Sociolingvistična strategija vseslavizacije

Kot že rečeno, je v okviru *sociolingvistične strategije* vseslavizacije, ki se je med južnimi Slovani in še posebej med Slovenci razširila v obdobju od konca 18. do 19. stoletja, izstopala predvsem ideja vseslovanskega jezika. O tem gl. podrobneje 4. poglavje.

5.2 »Ilirska« sociolingvistična strategija

Med kompetence slovenske interlingvistike ne sodi le vseslavizacija, temveč tudi slavizacija v okviru najbolj sorodnih jezikov – gre za primer oblikovanja umetnega jezika, ki je bilo vezano na južnoslovanski jezikovni material.

Znano je, da so se južnoslovanski narodi v 19. stoletju izrekli tudi za t. i. ilirsko idejo, v skladu s katero naj bi vsi južnoslovanski narodi predstavljali neko etnično enost, razlike v jezikih pa bi se morale s postopnim zблиževanjem leksike in slovnice zlititi v enotni »ilirski jezik«. Osnovo tega jezika naj bi predstavljal srbsko-hrvaški jezik, torej jezik Srbov in Hrvatov, medtem ko je slovenski ostajal nekako na obrobju. V propagandnem in teoretičnem smislu je to idejo zagovarjalo veliko slovenskih in hrvaških kulturnikov, med njimi Stanko Vraz in njegovi somišljeniki. Osrednje delo, ki je ponujalo teoretične zakonitosti in praktične nasvete o zблиževanju in celo zlitju južnoslovanskih jezikov, so bila *Pravila kako izobraževati ilirsko narečje i u obče slavenski jezik* Matije Majarja iz leta 1848.

»Ilirska« lingvistična strategija je bila v zgodovini slovenskega in hrvaškega knjižnega jezika nenehno prisotna, kljub temu pa »ilirski jezik« v vseh svojih individualno-avtorskih izrazih, po dosedaj znanih podatkih, še ni bil sistematično preučen. Vzrok za to je dejstvo, da so opisi »ilirskega« jezikovnega materiala praviloma fragmentarni (z navajanjem nekaj očitnih primerov oziroma vzorcev) in sodijo v okvir zastarele terminologije in pojmovanja, ki so se ustalila v teoriji in zgodovini knjižnega jezika.

Interlingvistični princip aposteriorizacije daje možnost, da posamezne elemente »ilirskih« besedil, genetično osnovo teh elementov in njihov soodnos lahko opredelimo na treh ravneh:

1. na splošnoslovanski,
2. na južnoslovanski in
3. na konkretni jezikovni ravni, tj. na ravni le enega izmed jezikov.

Tak pristop ne dopušča možnosti za približne, »na oko« narejene teoretične zaključke, zato se bom v svojih nadaljnjih raziskavah posvetil tovrstni analizi in izpostavil njeno perspektivnost pri preučevanju zgradbe enotnega knjižnega jezika, še posebej slovenskega.

5.3 Notranja slovenizacija ali sociolingvistična strategija reformiranja in normalizacije

Dvema zgoraj opisanim sociolingvističnim strategijama je potrebno dodati še eno, in sicer tisto, ki se realizira samo v okviru enega jezika; gre torej za proces reformiranja in normalizacije z namenom oblikovati bolj ali manj enotni slovenski knjižni jezik. Temeljna naloga pri tem je bila odstraniti pestro narečno obarvanost iz knjižnojezikovnega sistema, ki jo je bilo mogoče zaznati v pisni realizaciji slovenskega jezika, kar pomeni, da je bilo potrebno:

1. izbrati najprimernejšo narečno osnovo (oziroma narečne osnove),
2. na ravni jezikovnega čuta opredeliti splošne elemente, ki so se pojavljali v različnih govorih in narečjih in ki bodo predlagani kot normativni,
3. poiskati manjkajoče elemente v ostalih govorih in dialektih ali
4. jih ustvariti po racionalni poti, torej umetno, pa tudi
5. upoštevati že obstoječo pisno tradicijo.

Dodajmo še, da je bilo potrebno pri oblikovanju knjižnega jezika – poleg hkratnega zavračanja – upoštevati še en vir – tuje jezike.

Akterji slovenskega preporoda, začenši s F. Prešernom, M. Čopom, J. Zupanom, filologi, pa tudi s sodelavci Matice Slovenske, so se odločili za prav ta način oblikovanja knjižnega jezika. Zgovoren primer zavestnega manipuliranja z jezikovnim materialom predstavlja t. i. *koseskovanje* v štiridesetih letih 19. stoletja, tj. eksperimentiranje pesnika Jovana Koseskega z umetno tvorbo novih besed in slovničnih oblik. V obdobju od sredine šestdesetih do osemdesetih let 19. stoletja se je pojavilo t. i. *levstikovanje* – prizadevanje Frana Levstika, da k dolenjsko-gorenjskim elementom knjižnega jezika doda še elemente staroslovanskega, pa tudi ruskega jezika, čemur je nasprotoval Stanislav Škrabec.

Vse navedeno o razmerju jezikovnih reform in normalizacije sodi pravzaprav med kompetence (inter)lingvistične aposteriorizacije, pri kateri proces zavestnega (racionalnega) poseganja v t. i. »naravni« nacionalni jezik dobiva jasne poteze. V procesu formiranja slovenskega knjižnega jezika je to zelo izraženo. Tudi to sodi v domeno interlingvistike, ki si v tej točki z zgodovino knjižnega jezika deli skupni predmet preučevanja in skupno metodologijo.

6 Trinivojski model oblikovanja jezika v zgodovini slovenskega knjižnega jezika 19. stoletja

Z interlingvističnim pristopom je mogoče v zgodovini slovenskega knjižnega jezika v obdobju pred narodovim preporodom in med njim izpostaviti tri tesno prepletajoče se sociolingvistične strategije, ki so povezane z zavestnim manipuliranjem jezikovnih elementov:

1. model (in strategija) slavizacije, ki je bil usmerjen v oblikovanje vseslovenskega jezika; ta strategija dopušča precejšnjo svobodo pri manipuliranju z jezikovnim materialom glede na to, da zajema iz različnih slovanskih jezikov,

2. model (in strategija) slavizacije, ki je bil usmerjen v oblikovanje »ilirskega jezika« in ki je bil nekoliko bolj realističen kot ta, ki je bil usmerjen v oblikovanje vseslovenskih jezikovnih projektov; ta model se opira na material tesno sorodnih jezikov, elemente katerih nosilci vseh južnoslovenskih jezikov prepoznajo brez večjih težav,

3. model slovenizacije (notranja strategija), spodbujen z zavestnim manipuliranjem (in neredko tudi združen z intuicijo), čigar cilj je bil privedi narečno in govorno različnost v okvir bolj ali manj v normativnem smislu enotnega knjižnega jezika.

Iz navedenega izhaja, da raven jezikovne abstrakcije pri aposteriorizaciji jezikovnega materiala dopušča tri stopnje:

1. visoko – vseslovenski jezik,
2. srednjo – »ilirski jezik« in
3. nižjo oziroma najbolj realistično – slovenski knjižni jezik.

Temu nato sledijo »naravni« govori in dialekti.

7 Interlingvistično ustvarjanje jezikov in njegov vpliv na razvoj slovenskega knjižnega jezika

Pri preučevanju te problematike je potrebno odgovoriti na naslednji vprašanji: ali sta prvi dve strategiji vplivali na usodo slovenskega knjižnega jezika? Sta imeli kakršenkoli vpliv na rešitev konkretnih vprašanj pri izpopolnjevanju knjižnega jezika Slovencev? Na zadnje vprašanje je pravilno odgovoril že N. I. Tolstoj, ki v članku *O poslednej popytke primenenija 'obščeslavjanskoj azbuki' k slovenskemu literaturnomu jazyku* piše:

[...] v širokem spektru predlaganih reform, v vrsti različnih modelov bodočega knjižnega jezika Hrvatov in Slovencev so se na skrajnem polu pojavili tudi projekti formiranja splošnoslovenskega jezika – knjižnega jezika, ki bi hkrati predstavljal kulturno orodje vseh južnih Slovanov in celo širše – nasploh vseh Slovanov. Pri tem je potrebno poudariti, da v tem primeru ni šlo za nekakšne abstraktno-špekulativne poskuse oblikovanja »slovenskega esperanta«, temveč je šlo za povsem življenjske projekte, za proces nastajanja nacionalnih knjižnih jezikov – nekaj podobnega

iskanju optimalnega modela zedinjenja večjega števila dialektov v obliko knjižnega jezika. (Tolstoj 1965: 263.)

In še:

Slovenci niso sprejeli »splošnoslovanskih« projektov, prav tako je bil na koncu zavrnjen tudi »ilirski« projekt S. Vraza o sprejetju srbohrvaškega jezika kot knjižnega jezika z malenkostnimi oziroma le nekaterimi slovenskimi potezami. Hkrati so prepiri okrog splošnoslovanskega jezika pomembno vplivali tudi na splošno strukturo slovenskega knjižnega jezika. (Tolstoj 1965: 265–266.)

Nato se N. I. Tolstoj opre na delo Jožeta Toporišiča, v katerem ta priznava pozitiven vpliv *levstikovanja* na izpopolnjevanje norm slovenskega knjižnega jezika (Toporišič 1960: 499).

Naj k temu dodam, da težnja po »vseslovanstvu« med Slovenci v 19. stoletju ni pojenjala, saj se pojavlja tudi ob koncu 19. in v prvi tretjini 20. stoletja. Ti impulzi so bili povezani s konstruiranjem jezika, tj. z zavestjo, da je v pisni knjižni jezik mogoče vnesti take in drugačne spremembe, popravke in celo uvesti umetno ustvarjene elemente. Tipičen primer tega predstavlja delovanje primorskega buditelja Mat(v)ēja Andrejeviča Ternovca (1842–1913), ki ni opustil misli o »vseslovanstvu« in je v devetdesetih letih 19. stoletja propagiral »splošnoslovansko pisavo« tudi v slovenskem jeziku. Značilen primer njegove »cirilčne« dejavnosti je predstavljala izdaja knjižice prevodov svetovne poezije z naslovom *Kitica povestic* (knjiga je izšla pod psevdonimom Lamurskij 1891. leta), o čemer je podrobno pisal N. I. Tolstoj (1965: 260–266). Tako v teh prevodih kot tudi v drugih svojih besedilih si je Mat(v)ej Andrejevič dovolil določeno stopnjo jezikovne samovoljnosti, tj. manipulacijo z elementi maternega jezika, kar je izzvalo negativen odnos sodobnikov, podobno oceno pa je dobilo tudi v zgodovini slovenskega knjižnega jezika; prim. o tem navedbe A. Gspana (1980: 60): »T[ernov]čevi članki, prevodi in izvirne poučne pesmi so pisane v nesprejemljivem jeziku, polnem koseskizmov, arhaizmov, slovanskih izposojenk idr. samovoljnosti.« Hkrati so seveda obstajali razlogi, ki so Mat(v)ēja Andrejeviča silili v omenjene lingvistične postopke – bil je namreč nezadovoljen s tem, da se v slovenskem jeziku na meji dveh stoletij ohranja »duh« tujejezičnega vpliva, o čemer npr. piše v knjigi *Čuvajmo svoje prastarine*:

[...] nadejal sem se, da se otrešô naši književnici tujega duha in da se oklenô slovanske slovenščine. Kratke so bile te nade, kratke kakor popoludanje sanje. Imamo sicer uže lepih, posnemanja dostojnih izjem, – ali ogromna večina naših književnikov, in zlasti naši časniki, izimši »Slov[enski] svet«, »Edinost« in »Sočo« s »Primorcem« vred, pišô nam tako slovenščino, ki ni drugo, nego nemščina, slovenskimi besedami pokrita. (Lamurskij 1895: 1.)

V dodatku k tej knjigi, ki je izšel kot posebna knjižna izdaja leta 1896, Mat(v)ej Andrejevič tarna, da se njegovi jezikovni eksperimenti zavračajo, medtem ko je sam trdno prepričan, da ljubljansko »bomkanje« ne sodi v slovenski jezik, prim.:

Razpravoj: »Čuvajmo svoje prastarine« nisem prošel povsod blagopoločno. Prav malo sem ugodil ž njoj ljubljanskim pismenikom, živečim v okrutnem oblasti gorenjščine, v katerej cvete tako zvano »bomkanje«* (*Upotrebljavanje dovršnika s pomožnikom biti v izražanje bodočnosti, na pr. Bom prišel (vmesto: pridem)! Jutri bom izpil polič vina (vmesto: jutri izpijem polič vina) itd.), ki je nam zapadnim Slovencem še neprijetnejše na ušesa, nego ubiti glasovi razpoklih zvonov. (Lamurskij 1896: 3.)

Kljub temu pa je »jezikovno konstruiranje« Mat(v)ēja Andrejeviča našlo določeno opravičilo in priznanje, tako je bila npr. sprejeta vrsta njegovih predlogov, ki so se nanašali na področje slovenske pravne terminologije, o čemer piše tudi časopis *Pravnik* (Ljubljana 1988, let. 43, št. 8–10, str. 468).

Povsem izven normativnih meja slovenskega knjižnega jezika sodi npr. eksperiment Milana Kureta, ki je svoja besedila izdajal tudi pod psevdonimi, kot je »Čartomýrov«. Kreda svojega »jezikovnega konstruiranja« je predstavil v drugi izdaji knjige *Jeklena maska* iz leta 1932. Kaže, da je M. Kuret ugotovil, da je »nôvi slovenyr (slovênska govorîja, slovênski jezîk) potreben teh stârih že uvedênih in nôvih še neuvedênih pravîl« in svetuje »vsem Slovênom (Slovêncem), kâkor tûdi vsem rodînam vsezyr, da rabîjo le svôje izrâze za vse tyrîje svôje govorîje vsikdâr!«:

»Jezîk očistite peg!« –

Želîjo si mlâdi in stâri,

Bil smêšen bi prôti vsak kreg –

Ker 'bôlje' zavîlada vsikdâri. (Čartomýrov/Kuret 1932: 1, 15.)

Pa čeprav gre v tem primeru samo za »lingvistično čudaštvo«, povezano z zdravstvenim stanjem človeka, se zdi, da je kljub temu lahko opredeljeno kot odmev zavestnega odnosa do jezika.

8 Etnični jezik kot vseslovansko komunikacijsko sredstvo in slovenska interlingvistika

Že navedenemu je potrebno dodati, da v okvir kompetenc interlingvistike sodi tudi presoja o primernosti kakega izmed jezikov za vlogo medetničnega komunikacijskega sredstva, za kar so bili predlagani latinščina, kasneje drugi evropski jeziki, kot npr. francoski, nemški in v zadnjih desetletjih angleški. S tem vprašanjem se je ukvarjala tudi slovanska interlingvistika predvsem v 19. stoletju. V tem času so se v obravnave o slovanskem jeziku, ki bi postal vseslovansko komunikacijsko sredstvo, še posebej aktivno vključevali Slovenci. Ta del zgodovine jezikovne borbe iz sredine 19. stoletja je predstavljen v monografiji Ivana Prijatelja *Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848–1857* iz leta 1937.

Leta 1849 je I. Poklukar pisal, da bi lahko vlogo vseslovanskega jezika prevzel srbski jezik, v obdobju 1849–1951 je Peter Hicinger predlagal, da naj to vlogo opravlja staroslovanski jezik glede na to, da po njegovem mnenju ta jezik sploh ni

zastarel in da je ohranil »vse korene in oblike«, ki so lastni tudi drugim slovanskim jezikom. Kot začetno fazo pri uveljavljanju staroslovanskega jezika kot vseslovanskega je P. Hicinger predlagal usvojitev cirilice. Pozneje se je sicer tej ideji odrekel in podprl predlog, da vlogo vseslovanskega jezika prevzame ruščina.

Starocerkvenoslovanščino kot vseslovanski jezik je zagovarjal Andrej Bleiweis (1851), Fran Celestin pa je menil, da je za kulturne sloje prebivalstva in za uporabo v znanosti in literaturi najprimernejša ruščina (1869). Ruščino kot vseslovanski jezik je zagovarjal tudi Fran Podgornik (1879).

Verjetno ni širše znano, da je bil za vlogo vseslovanskega jezika – resda sicer šele na začetku 20. stoletja – predlagan tudi slovenski jezik. Tako je v tem času v dunajskem časopisu *Slavjanskij vek* potekala precej ostra polemika v zvezi z možnimi rešitvami vprašanja vseslovanskega komunikacijskega sredstva. Polemika zasluži posebno pozornost: nekdo, skrit za inicialkama J. Š., je v slovenščini pisal uredništvu, da bi ruščina lahko postala vseslovanski jezik, če bi bili izpolnjeni nekateri pogoji, in sicer, če bi spremenili njeno cirilično pisavo v latinično, če bi dela znanih ruskih pisateljev izdajali v latinici s slovanskimi jezikovnimi komentarji, prav tako tudi čitanke, če bi se izdajal znanstveni časopis z delnimi prevodi v druge slovanske jezike in če bi Rusi pogosteje prihajali k Slovanom, ne pa v Švico! Na ta način bi se ruščina hitreje in uspešneje razširjala med drugimi Slovani (gl. *Славянский век*, Vena 1901, št. 26, str. 57–59). Že v 28. številki časopisa (str. 120–121) je sledil odgovor Slovenca J. C., ki je oštel rojaka: nič od tega, kar navaja J. Š., namreč ne bo pomagalo – potrebno se je uvesti za učbenike in se ruščine naučiti! Pa to ni glavna misel, saj nam J. C. nepričakovano razkrije dvojno pozicijo prvega avtorja pisma. Ta je namreč »v zadnjih številkah ‘Domovine’, izhajajoče v Celji, v člankih ‘Slovanska vzajemnost’ zastonj tvrdi utemeljiti, da bi bilo edini spas za Slovanstvo, če bi se vsi Slovani slovenščine kot literarnega in posredovalnega jezika poprijeli!!!« (str. 121). Poved se zaključí s tremi klicaji. J. C. na podlagi tega zaključí: »Torej jezika, kateri najmanjši del Slovanov govori in kateri je sploh med slovanskimi jeziki še najmanje sposoben za znanstvena in strokovna [!] dela!!« (str. 121).

Slovinci so lahko ponosni, da je tudi njihov jezik »konkuriral« za vlogo vseslovanskega jezika. Mimogrede, v interlingvistiki so znani primeri, ko so bili za vlogo mednarodnega ali celo vsesvetovnega komunikacijskega sredstva predlagani mali jeziki, med njimi npr. armenski, pa tudi romski, to pa zato, ker sta mala jezika in ker so nosilci teh jezikov naseljeni po vsem svetu ...

Obravnavana problematika ni samo del zgodovine slovenskega knjižnega jezika kot discipline, temveč tudi del slovenske interlingvistike.

9 Zaključek

Slovenska interlingvistika, ki vključuje predstavljeno problematiko (projekti vsesvetovnega ali mednarodnega jezika, vseslovanskega in »južnoslovanskega«

jezika, reforme in normalizacija samega slovenskega knjižnega jezika, pa tudi izbor etničnega jezika za vlogo vseslovenskega komunikacijskega sredstva), ima globoko in precej zanimivo ter v teoretičnem smislu pomembno zgodovino in lahko hkrati pomaga osvetliti del zgodovine slovenskega knjižnega jezika.

V besedilu sem delno uporabil gradivo, ki sem ga v 2. semestru študijskega leta 2002/03 predstavil študentom slavistike tartujske univerze na seminarju *Vseslovenski jezik in ideja slovanske vzajemnosti v zgodovini Slovanov*, gl. študijski program in literaturo v *Slavica Tartuensia 6: Славянские языки: от прошлого к настоящему. К Международному съезду славистов* (Любляна, 15.–21. 8. 2003), Tartu 2003, str. 282–285.

(Iz ruščine prevedla Darja Markoja.)

Literatura

- Berger 2004 = BERGER, Tilman, 2004: Vom Erfinden slavischer Sprachen. *Germano-Slavistische Beiträge. Festschrift für P. Rehder zum 65. Geburtstag*. Hrsg. M. Okuka, U. Schweizer. München. 19–28.
- Čartomýrov/Kuret 1932 = ČARTOMÝROV (KURET, Milan), 1932: *Jeklêna mâska*. Drûga pomnôžena izdâja. Gorizia: Tiskal Prem. Stab. Tip. L. Lucchesi.
- Duličenko 1983 = ДУЛИЧЕНКО, Александр Д., 1983: О некоторых направлениях лингвопроектирования в современной интерлингвистике. *Interlinguistica Tartuensis 2: Теория и история международного языка*. Тарту (Ученые записки Тарту ГУ 644). 3–20.
- Duličenko 1989a = DULIČENKO, Aleksandr D., 1989: Sveslovenski jezik Juraja Križanića u kontekstu slovenske interlingvistike. *Јужнословенски филолог* 45. 71–90.
- Duličenko 1989b = DULIČENKO, Aleksandr D., 1989: Ethnic Language and Planned Language. On the Particulars of the Structural-Genetic and the Functional Aspect. *Interlinguistics. Aspects of the Science of Planned Languages*. Ed. K. Schubert. Berlin, New York: Mouton de Gruyter (Trends in Linguistics. Studies and Monographs 42). 47–61.
- Duličenko 1990a = ДУЛИЧЕНКО, Александр Д., 1990: *Международные вспомогательные языки*. Таллинн: Валгус.
- Duličenko 1990b = ДУЛИЧЕНКО, Александр Д., 1990: Языкотворчество как (интер)лингвистическая проблема. *Interlinguistica Tartuensis 7: Интерлингвистическое конструирование и языковые реформы. Сборник памяти академика Пауля Аристэ*. Тарту (Ученые записки Тарту У 904). 10–28.
- Duličenko 1992 = DULIČENKO, Aleksandr D., 1992: Фран Миклошич и Матия Маяр Зильский: от языка праславянского к языку всеславянскому. *Miklošičev zbornik (Obdobja 13)*. Ur. J. Toporišič, T. Logar, F. Jakopin. Ljubljana: SAZU, Univerza v Ljubljani, Univerza v Mariboru. 431–444.
- Duličenko 1995 = ДУЛИЧЕНКО, Александр Д., 1995: Международные искусственные языки: объект лингвистики и интерлингвистики. *Вопросы языкознания* 5. 39–55.
- Duličenko 1996 = ДУЛИЧЕНКО, Александр Д., 1996: О перспективах лингвистики XXI века. *Вестник Московского университета* 9/5. 124–131.

- Duličenko 1998 = Дуличенко, Александр Д., 1998: Словенский язык. *Основы балканского языкознания. Языки балканского региона 2 (славянские языки)*. Ред. А. В. Десницкой, Н. И. Толстого. Санкт-Петербург: Наука. 58–113.
- Duličenko 2005 = Дуличенко, Александр Д., 2005: Словенский язык. *Языки мира. Славянские языки*. Москва: Academia. 198–233.
- Gspan 1980 = GSPAN, Alfonz, 1980: Ternovec (Trnovec) Matej Andrejevič. *Slovenski bibliografski leksikon 12*. Ljubljana: SAZU. 59–60.
- Kuznecov 1987 = Кузнецов, Сергей Н., 1987: *Теоретические основы интерлингвистики*. Москва.
- Lamurskij 1891 = ЛАМУРСКИЙ, Матвей А., 1891: *Кутуца повѣстцу*. В Trstê: Tiskom in nakladoy tiskarne Dolenčeve.
- Lamurskij 1895 = ЛАМУРСКИЙ, Матвей А., 1895: *Čuvajmo svoje prastarine*. Trst: Tiskom i nakladoy Dolenčeve tiskarne.
- Lamurskij 1896 = ЛАМУРСКИЙ, Матвей А., 1896: *Obnarodimo še nekaj. Dodatek razpravi »Čuvajmo svoje prastarine«*. V Trstu: Tiskom i nakladoy Dolenčeve tiskarne.
- Majar 1848 = МАЈАР, Matija, 1848: *Pravila kako izobraževati ilirsko narečje i u obče slovenski jezik*. Ljubljana.
- Majar 1863–1865 = МАЈАР - ZILJSKI, Matija, 1863–1865: *Узajemni правоні славјанскі, то је: Узajemna slovnica ali mluvnica slavjanska*. V Zlatnom Pragu: Založba pri spisovatelji v Gorjah.
- Orožen 1996 = OROŽEN, Martina, 1996: *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Orožen 2003 = OROŽEN, Martina, 2003: *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. Maribor.
- Prijatelj 1937 = PRIJATELJ, Ivan, 1937: *Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848–1857*. Ljubljana.
- Slavjan, 1873–1875 = *Slavjan*. Časnik slovstven i uzajemen za Slavjane književne i prosvetljene. Vreduje in na svetlo dava Matija Majar v Celovcê (Klagenfurt), 1873–1875.
- Tolstoj 1965 = Толстой, Никита И., 1965: О последней попытке применения 'общеславянской азбуки' к словенскому литературному языку. *Проблемы современной филологии*. Москва: Наука. 260–266.
- Toporišič 1960 = TOPORIŠIČ, Jože, 1960: *Jezik slovenski. Enciklopedija Jugoslavije 4*. Zagreb.
- Toporišič 1967 = TOPORIŠIČ, Jože, 1967: *Slovenski knjižni jezik 3*. Maribor: Založba Obzorja.
- Toporišič 1992 = TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Vidovič Muha 2000 = VIDOVIČ MUHA, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje. Govorica slovarja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.